

La meva professió, en canvi, és de ser Joan Fuster¹

Antoni FURIÓ
Universitat de València
Institut d'Estudis Catalans

Molts de vostès hauran identificat el fragment que dona títol a la meva conferència. És la mitja part d'un aforisme, recollit a *Consells, proverbis i insolències*, un dels llibres més emblemàtics de Joan Fuster, publicat el 1968,² i que, sencer, diu així: «Hi ha qui és advocat, o mestre, o polític, o bisbe, o poeta, o pagès. La meva professió, en canvi, és de ser Joan Fuster». Quina és la professió de ser Joan Fuster? Qui va ser Joan Fuster, del naixement del qual farà el 23 de novembre cent anys, i per la qual raó l'Institut d'Estudis Catalans i la Institució de les Lletres Catalanes han organitzat aquesta jornada acadèmica que avui celebrem? Bé és veritat que hauria pogut començar amb una altra sentència d'intenció semblant: «Ja coneixeu el cèlebre aforisme grec: Joan Fuster és la mesura de totes les coses».³ Qui va ser, repeteixo la pregunta, Joan Fuster, la figura que ens congrega ací i l'autor d'aquestes dues clares afirmacions de la pròpia individualitat? Una ullada al programa d'aquesta jornada o a les moltes pàgines que s'han escrit i publicat sobre la seva figura i la seva obra ens confirmarà que era una personalitat polièdrica, amb moltes cares, que els estudiosos i els crítics comparen i fins i tot enfronten les unes i les altres, convençuts que la seva tria és la correcta i que les altres dimensions no sols són menors, supletòries —que Fuster havia de fer perquè no hi havia ningú més que les pogués fer—, sinó que obstaculitzaren o impediren que hagués donat més en aquell camp concret, sigui la literatura, l'erudició, el pensament o la política.

Fuster era un home de lletres, autor, poeta, assagista, erudit, crític literari, historiador de la literatura i la cultura, traductor, editor, columnista d'opinió, pensa-

1. Una primera versió d'aquest text va aparèixer en anglès, i sota el títol «My profession, however, is being Joan Fuster», a la *Catalan Historical Review*, 16 (2023), p. 79-86.

2. JOAN FUSTER, *Consells, proverbis i insolències*, Barcelona, Editorial A. C., 1968.

3. JOAN FUSTER, *Consells, proverbis i insolències*, Barcelona, Editorial A. C., 1968.

dor, referent cívic, activista cultural i polític, pare de la pàtria, membre de l'Institut d'Estudis Catalans... Amb motiu de la commemoració del centenari —però també des de fa ja algun temps, sobretot després de la seva mort, ara fa ja trenta anys—, hi ha qui insisteix en la idea que la dimensió política de la seva obra n'ha eclipsat —i perjudicat— la dimensió estrictament literària, i n'ha dificultat la recepció. El Fuster polític —o, pitjor encara, l'activista— hauria desfigurat i fins i tot empetitit el Fuster escriptor, un escriptor de totes totes sobredimensionat, i no tant per la seva talla literària com per la seva projecció política, per la seva condició de pare la pàtria. Valentí Puig, en el llibre *Dioses de época 1993-2006*, publicat per Destino, hi expressava sense embuts el seu desdeny: «Joan Fuster, una de las figuras más sobrevaloradas de la cultura catalana, en no poca parte porque había sido un apóstol del pancatalanismo». ⁴ I no és l'únic que ho creu o que ho diu. Alguns estan convençuts que la notorietat indeguda de Fuster es deu a raons extraliteràries, i que no és en la literatura, ni tampoc en el pensament, on hem de cercar l'excel·lència de l'escriptor. Javier de Lucas, professor de filosofia del dret i de filosofia política a la Universitat de València i senador a Madrid pel Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE), dolgut encara pel títol que Joan Fuster va posar al seu llibre *Contra Unamuno y los demás*, publicat el 1975, ⁵ escrivia a començaments del 2022 en un article a *La Vanguardia*, ⁶ un article, tot cal dir-ho, preventiu contra els previsibles excessos adulatoris de l'Any Fuster —dic preventiu perquè l'article és de la primera setmana de gener de 2022, quan encara ni havia començat l'Any—: «Fuster carece de estatura filosófica». Fuster, com a molt, estaria a l'alçada de Josep Pla o d'Eugeni d'Ors, però «a años luz» d'Unamuno, per no dir de tots els altres pensadors amb els quals se l'ha parangonat, de Bertrand Russell a Albert Camus i Jürgen Habermas. Em sembla que l'única que va anar, mig en broma, mig seriosament, en aquesta direcció va ser Montserrat Roig, gran amiga de Fuster, que en un reportatge a la revista *Destino* el 1972 el presentava com «un Diderot de pueblo». ⁷ No hi havia cap delictes en la definició. Ni cap intenció de comparar-lo hiperbòlicament amb el *philosophe* francès, però el paralelisme estava ben trobat, tot i les diferències entre ambdós. I en la mateixa línia em sembla que anaven les altres correlacions. No tant en la d'igualar autors molt diferents, en talla i projecció, com en el seu paper d'intel·lectuals civils que havien intervingut en el debat públic. I això a Fuster, tot i «carecer de estatura filosófica», no se li pot negar.

4. Valentí PUIG, *Dioses de época 1993-2006*, Barcelona, Destino, 2021.

5. Joan FUSTER, *Contra Unamuno y los demás*, Barcelona, Península, 1975.

6. Javier de LUCAS, «Pro Fuster, 'malgré' cierto fusterianisme», *La Vanguardia* (4 gener 2022).

7. Montserrat ROIG, «Joan Fuster: ¿un Diderot de pueblo? 1. La medida del hombre», *Destino*, núm. 1815 (15 juliol 1972), p. 22-23, i «Joan Fuster: ¿un Diderot de pueblo? 2. El hombre intelectual, medida de todas las cosas», *Destino*, núm. 1816 (22 juliol 1972), p. 22-23, recollits posteriorment a *Retrats paral·lels 3*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978, p. 147-155.

«El pensar filosòfic», continuava un malhumorat i desdenyós De Lucas, «es algo muy distinto de la agudeza periodística e incluso de la habilidad para el ensayo», i, en conseqüència, no hauria d'haver-hi dubte sobre la inferioritat del «tipo de escepticismo y —digámoslo así— cierto epicureísmo mediterráneo de Fuster, frente a un pensamiento [el d'Unamuno] que profundizó en la exigente angustia existencial de sello kierkegardiano». Una desqualificació darrere l'altra per tal d'anar preparant i fer entrar millor l'apoteosi final, directa i descarnada: «Y si se trata de sacar varas de medir sobre profundidad filosófica, dejémonos de frivolidades: no hay comparación posible [amb Unamuno], entre otras cosas porque creo que Fuster no aspiraba (no habría podido) a la tarea filosófica».⁸ No sé si no hauria pogut —conjectura o judici de valors que deixa al descobert la malvolença que li té el professor De Lucas—, però sí sé que no el temptava. I, en tot cas, no seria sobrer dir que es van fer dues tesis doctorals sobre la relació de Fuster amb la filosofia: la d'Antoni Riera sobre *La raó moral de Joan Fuster*, publicada el 1993,⁹ i la de Júlia Blasco, que no arribà a llegir-se, però de la qual es van publicar les gravacions que van servir de base a l'estudi amb el títol de *Joan Fuster: converses filosòfiques*, publicat el 2002.¹⁰

Probablement, el detonant de la malvolença sigui el llibre a què m'he referit abans, que inclou l'article «El caso de don Miguel», un text de mitja pàgina de diari, publicat inicialment a *La Vanguardia* el 1971.¹¹ Posats a enfrontar Fuster i Unamuno, hauria estat preferible que hagués tingut també en compte els altres textos que l'escriptor de Sueca dedicà al rector de la Universitat de Salamanca, no sempre en vena irònica: en particular, «Maragall i Unamuno, cara a cara», publicat a *Pont Blau* el 1953¹² i incorporat després al llibre *Les originalitats*, del 1956.¹³ En tot cas, això és cert, el racionalisme crític i il·lustrat de Joan Fuster l'apartava de la filosofia agònica i irracionalista, premoderna, de Don Miguel. No crec que ningú aprofités l'avinentesa del centenari d'Unamuno per a advertir, ja des del

8. En acabar l'Any Fuster, el professor De Lucas ha tornat a la càrrega amb una nova diatriba contra l'escriptor, a qui reprotxa «su actitud mezquinamente despectiva (probablemente, acomplejada) hacia el rector de Salamanca, a quien nunca entendió, porque la profundidad filosófica de Unamuno distaba mucho del periodismo ilustrado que caracterizaba al escritor de Sueca. Unamuno quedará como uno de los grandes en la historia universal de la filosofía y del pensamiento, algo a lo que ni de lejos puede aspirar —en mi opinión— Joan Fuster». *Post* publicat per Javier de Lucas en els seus comptes de Facebook i a X (abans Twitter) el dia 31 de desembre de 2022.

9. Antoni RIERA, *La raó moral de Joan Fuster*, Barcelona, Curial, 1993.

10. Júlia BLASCO ESTELLÉS, *Joan Fuster: converses filosòfiques*, València, Tres i Quatre, 2002.

11. Joan FUSTER, «El caso de don Miguel», *La Vanguardia* (21 maig 1971), recollit a *Contra Unamuno y los demás*.

12. Joan FUSTER, «Maragall i Unamuno, cara a cara», *Pont Blau*, núm. 8 (abril 1953), p. 112-115, i núm. 9 (maig-juny 1953), p. 143-146.

13. Joan FUSTER, «Maragall i Unamuno, cara a cara», a *Les originalitats*, Barcelona, Barcino, 1956, p. 41-63.

primer dia, contra el risc de sacralitzar l'escriptor i filòsof espanyol, o per a deixar caure que la seva obra i la seva estatura intel·lectual estan sobredimensionades. Ningú no ho hauria entès, entre altres raons perquè Unamuno és ja història, pura arqueologia (i si no, pitjor encara), més enllà del mal i del bé. I Fuster, en canvi, continua ben viu, i per això rep de valent pels pecats propis i pels que s'han comès després, inclòs el Procés.

Això els serveix, als uns, per a passar de puntetes pel vessant polític de l'escriptor i de la seva obra, reivindicant-ne només la qualitat literària, pretesament deslluïda pels seus plantejaments polítics. I als altres, per a qüestionar-ne fins i tot les virtuts literàries, que el situarien molt per sota del lloc on se l'ha volgut col·locar, més per la seva significació política que no pels seus mèrits en el camp de la literatura i de la cultura; sobretot, en comparació, per exemple, amb escriptors i pensadors de la cultura espanyola. Per què comparar Fuster amb Unamuno, o amb qui sigui, sinó amb la intenció de menystenir el primer i la llengua i la cultura que representa? És evident, encara que no sempre es reconegui, que darrere d'aquesta mena d'atacs i comparacions interessades hi ha, igualment, una clara i indubtable intencionalitat política. En un cas, la d'escamotejar l'ideari polític de l'escriptor, i en particular la seva posició respecte de la qüestió nacional i el futur compartit dels Països Catalans, per no dir la noció mateixa de Països Catalans, que tant de mal hauria fet no sols a la recepció de la seva obra literària, sinó també a l'obra literària mateixa. I, en l'altre, la d'impugnar la literatura i la cultura catalanes impugnant Fuster: si Fuster, l'assagista català més important del segle xx, no té la talla com a escriptor (i menys encara com a pensador) és que la literatura i la cultura catalanes no tenen la talla ni com a literatura ni com a cultura. Una literatura i una cultura domèstiques, d'anar per casa, pròpies de cultures subalternes i apropiades per a innòcues celebracions festives (com els Jocs Florals, l'Any Fuster o tots els «Anys» que les institucions catalanes vulguin dedicar a un escriptor o altre), però no, de cap manera, de la literatura i la cultura en majúscules, que a València com a Madrid, Sevilla i Barcelona és només la que s'expressa en castellà.

Joan Fuster, i començo a contestar les preguntes que feia a l'inici de la meua intervenció, és, abans que res i per damunt de tot, un escriptor. Però un escriptor en català —encara que, per les condicions sociopolítiques de l'època, bona part de la seva obra, i singularment la publicada en la premsa periòdica, aparegué originàriament en castellà—,¹⁴ i això, la condició de ser un escriptor en català, li confe-

14. Incomprensiblement, el projecte de traduir al català l'obra completa de Joan Fuster ha estat qualificada d'«imbecilitat» per qui ha estat el comissari valencià de l'Any Fuster («Es una imbecilidad traducir toda su producción, porque traducir Joan Fuster del castellano al catalán es imposible, al revés no», Joan Carles Martí, «Entrevista a Francesc Pérez Moragón», *Levante* [20 novembre 2022]), en contra del que van ser els desigs del mateix escriptor, que en va encarregar l'operació al seu hereu, l'escriptor Josep Palàcios, en una disposició testamentària, i en contra també del que s'ha fet, per

reix, ja des del principi, una connotació política. Primer, perquè escriu en una llengua prohibida i, quan s'atenua la proscripció, assetjada per la dictadura franquista i, ja durant la democràcia, pel que continua havent de franquista en les estructures profundes de l'estat —el *deep state* (estat profund). Després, perquè és una llengua que no té un estat al darrere —ni tan sols un estat federal o un que es reconegui com a plurinacional— que la defensi d'aquest assetjament estructural i dels atacs que pateix contínuament i que n'acceleren l'extinció. Passar de la literatura a la política, en un escriptor en català, havia de ser, com ho continua sent ara, un pas «natural», instintiu i alhora lògic, en ser conscient dels problemes extraliteraris que amenaçaven, i continuen amenaçant, la viabilitat de la seva llengua com a vehicle de cultura i d'expressió literària, i fins i tot la seva pròpia supervivència i la de la cultura i la societat que es manifesten a través seu.¹⁵ La dimensió política de l'obra de Joan Fuster rau precisament a salvaguardar i refermar la utilitat del català com a vehicle literari i la supervivència i la continuïtat de la cultura catalana —de la cultura que s'expressa en català i, per tant, també la valenciana— en uns temps de canvis econòmics, socials i polítics —i també culturals— accelerats, com van ser els de la segona meitat del segle xx.

Escriptor, sí. Un gran assagista. De l'estirp d'Eugeni d'Ors i de Josep Pla, que tant va admirar i tant el van influir. En la forma —la prosa intel·ligent, l'adjectiu just— i en la intenció: la modernitat, la voluntat modernitzadora, europeïsta, del país i la seva cultura. Joan Fuster és un gegant de la literatura d'idees, de l'observació intel·ligent de la realitat política i social, i de la cultura, del seu temps, del pensament crític del segle xx, que projecta una ombra allargada al segle XXI. Com diu Gustau Muñoz en un article publicat a *L'Espill*, la revista que va fundar el mateix Fuster i que ara codirigim Gustau i jo, l'obra de Fuster és un oceà de suggestions, de pàgines brillants i incisives. I que han resistit molt bé el pas del temps: «Centenars de pàgines seves, literalment, s'aguanten i provoquen, encara, la reflexió, el somriure, la guspira necessària per activar les neurones, el plaer de la intel·ligència...».¹⁶

Joan Fuster és també un gran escriptor europeu i universal, en la tradició humanista que va d'Erasme de Rotterdam i Michel de Montaigne als il·lustrats fran-

exemple, amb Josep Pla. La majoria de la producció escrita tant de Fuster com de Pla van aparèixer originalment en castellà, i sense la tasca de traducció i edició de l'obra de Pla impulsada per Josep Vergés, el director de l'Editorial Destino, no tindriem ara l'obra monumental (quaranta-set volums publicats entre 1966 i 1992) que acredita l'escriptor de Palafrugell com un immens autor català i en català.

15. Vegeu un testimoni primerenc de l'actitud de Fuster al respecte a Antoni FURIÓ, «De la literatura i la cultura a la política», *L'Espill*, núm. 67 (2021), p. 21-32.

16. Gustau MUÑOZ, «Llegir Fuster al segle XXI», *L'Espill*, núm. 67 (2021), p. 33-46. Aquest text, junt amb altres que l'autor ha dedicat a l'escriptor de Sueca, ha estat recopilat a Gustau MUÑOZ, *Profeta de la raó: Sobre Joan Fuster*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2023.

cesos del segle de les llums, Voltaire i Diderot, a Bertrand Russell, Albert Camus i Jean-Paul Sartre, ja al segle xx. Un heterodox, un dissident, com molts dels que ell mateix va estudiar, que per a moltes generacions de valencians va ser també un *maître-à-penser*, un intel·lectual compromès amb els problemes del seu temps i del seu país.

D'on va sorgir —i quines causes n'expliquen l'aparició— aquest immens escriptor que el 1968, quan encara només tenia quaranta-cinc anys, va publicar el primer volum de les seves *Obres completes* en una col·lecció de «Clàssics Catalans del Segle XX»? Ell mateix ho justificava, no sense aprensió i una modèstia relativa, ufana, en la introducció del llibre:

Una de les coses pitjors que podien passar-me en aquesta vida —vida literària, vull dir— era veure'm qualificat de «clàssic». L'epítet em feia angúnia: resulta lleugerament mortuori, pedant i no sé si fins i tot una mica injuriós. I heus ací que ara me'l trobo al damunt. L'etiqueta no passa de ser una simple argúcia comercial, és clar. Els editors pensen que una col·lecció d'Obres Completes aconseguirà vendre's amb més facilitat si confereixen el títol solemne de «clàssics» als autors amb qui han tingut la sort o la innocència de firmar un contracte. Potser s'equivoquen. En tot cas, els pobres lletraferits que ens limitem a suportar les conseqüències de la maniobra no mereixem ser acusats de petulància. I encara, el risc de petulància seria mínim: l'apel·latiu de «clàssic» que se'ns aplica ve corregit per dos atenuants ben explícits, «català» i «del segle xx». Sospito que un «clàssic català del segle xx» deu ser una ració ben mòdica de «clàssic». Deixem-ho córrer, doncs.¹⁷

Per a molts, fins i tot per als qui el conegueren de prop, Fuster és un cas insòlit, difícil d'explicar. Ja quan va publicar el seu primer article el 1944, als vint-i-dos anys, una valoració crítica titulada «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana»,¹⁸ deixà desconcertats la vella generació literària supervivent de la guerra i la desfeita pel seu domini de l'idioma i per la seva prosa exigent, fins al punt que Carles Salvador dubtava si no es tractava d'un pseudònim: «Joan Fuster, crítico y poeta valenciano desconocido personalmente por nosotros, es ya un escritor maduro y hasta sospechamos, dada la manera de aparecer los luceros de nuestro cielo literario, que J. Fuster no sea un nombre de pila sino la vulgaridad de un pseudónimo».¹⁹ «Dada la manera de aparecer los luceros», és a dir: molt de tard en tard, rarament, i no de manera sobtada, abrupta. Eren quatre gats, els escriptors

17. JOAN FUSTER, «Introducció», *Obres completes/1*, Barcelona, Edicions 62, 1968, p. 7-20 (esp. p. 7).

18. JOAN FUSTER, «Vint-i-cinc anys de poesia valenciana (1920-1944)», *Almanaque de 'Las Provincias' para 1945*, València, Las Provincias, 1944, p. 393-396.

19. CARLES SALVADOR, «Un nuevo poeta», *Las Provincias* (10 maig 1947).

en català en la València derrotada i grisa de la postguerra immediata, i ni tan sols es coneixien entre ells. I l'aparició de cada nou lletraferit era saludada com un miracle.

Per la seva part, el periodista i polític Vicent Ventura, gran amic de Fuster, l'explicava com una xamba genètica.²⁰ No nego les mutacions, els atzars genètics. Sense ells, no estaríem on estem. Potser encara estaríem dalt dels arbres o tractant d'assolir la posició erecta en la sabana. Però al meu parer, les causes són unes altres. Tant biològiques o biogràfiques com culturals, històriques. Sueca, el pare i els llibres. A Sueca, on va néixer Joan Fuster el 1922, ara fa cent anys, només parlaven en castellà el jutge de primera instància, la dotació de la Guàrdia Civil, les monges de l'asil d'ancians i els mestres d'escola a l'escola, no al carrer. Era una població molt polaritzada socialment, on la majoria eren jornalers agrícoles immigrants, atrets per les possibilitats de treball que ofería el cultiu de l'arròs,²¹ entre ells, la pròpia família de Fuster.²² Però el pare de l'escriptor, Joan Baptista Fuster Seguí, va desertar del camp, va estudiar arts i oficis i, al contrari que els jornalers, que eren tots anarquistes, es va fer carlí. De dretes i carlí, com la majoria dels rics propietaris de la localitat, que el 1899 compraren per a aquesta el títol de ciutat a la reina regent Maria Cristina d'Hasburg-Lorena. Això tindria importants conseqüències per al fill. Pogué freqüentar el casino carlí, on es duia a terme una intensa activitat recreativa i social, però també cultural, amb lectures de poemes, concerts de música i la representació regular d'obres de teatre, moltes d'elles en vernacle. També pogué alternar i fer-se amic amb els fills dels rics, dels grans propietaris agrícoles. I, sobretot, pogué estudiar en el mateix col·legi que ells, el Centro Politécnico, perquè el pare hi era mestre de dibuix.²³

Val a dir que a Sueca hi havia una doble tradició literària. L'una més culta i refinada, catòlica i conservadora, que s'expressava en un català correctíssim, però arcaïtzant, molt lluny de la llengua parlada al carrer. I l'altra més popular i festiva, republicana i farcida intencionadament de castellanismes per tal d'accentuar-ne l'efecte còmic. El primer contacte de Fuster amb el català com a llengua literària i de cultura degué tenir lloc al casino carlí, en la segona meitat dels anys

20. L'atribució a Vicent Ventura de l'expressió «xamba genètica» referida a Fuster, la va fer per primera vegada Josep Iborra, segons contava el mateix Ventura en una intervenció pública en la qual aquest l'atribuïa al seu torn al mateix Fuster, que l'hauria emprada en un dels seus judicis finals per a referir-se a la importància de l'atzar biològic en la conformació de la singularitat de les persones, en la seva manera de veure el món, pròpia i distinta dels altres. <https://www.youtube.com/watch?v=InzIkcAktF0>.

21. Salvador VENDRELL i Salvador CARBONELL, «Dades per a l'estudi de l'estructura social i econòmica de Sueca (1922)», *Quaderns de Cultura de Sueca*, núm. 1 (1980), p. 93-106.

22. Antoni FURIÓ, *Àlbum Fuster*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1994.

23. Antoni FURIÓ, *Àlbum Fuster*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1994.

vint i principis dels trenta. Amb la República, les conviccions polítiques es radicalitzaren i el tradicionalisme conservador dels pares carlins ja no resultava suficient ni atractiu per als fills. Dels dos fills del cap dels carlins a Sueca, l'un, Josep Garcia Messeguer, seria el fundador de Falange a Sueca, mentre que l'altre, Ramon Garcia Messeguer, ho seria del Partit Comunista. El gran, Josep, va escriure un acte sacramental, *Magdala*,²⁴ inspirat en Maria Magdalena, en un català encarcerat i segurament difícil d'entendre per l'audiència i amb música de Marià Martí, que va ser estrenat al Saló Joventut Tradicionalista de Sueca el 23 de març de 1935. I estic segur que abans que fos assassinat, el desembre de 1936, als trenta-sis anys, va influir en el jove Joan Fuster, que no devia tenir més de dotze o tretze anys. Ho dedueixo perquè el setembre de 1939, cinc mesos després d'acabada la guerra, Joan Fuster i el seu amic Fermí Cortés, de setze i quinze anys, respectivament, demanaren l'ingrés com a socis de Lo Rat Penat —la institució que encarnava el valencianisme més tradicional i folklòric, fundada el 1878—, a València. Era impossible que s'haguessin fet valencianistes en aquells cinc mesos, i durant els tres anys anteriors, és a dir, durant la guerra i amb el pare pres en un camp de concentració, no hi havia hagut un ambient propici per al valencianisme conservador. El desvetllament d'aquells dos joves valencianistes a la llengua i la cultura dels valencians deu haver estat anterior, abans de la guerra. De fet, es conserven versos en català de Fermí Cortés escrits l'any 1938, laudatoris del general Franco.²⁵ Escriure versos era una afició que compartien tots els amics, nascuts i formats en un entorn conservador i dretà. La diferència és que des del primer moment Fuster i Cortés escrivien els seus en català, i en un català correcte, fabrià.

He parlat de Sueca, del pare i de l'entorn social i cultural. El tercer factor que explica Fuster són els llibres, les lectures. Un altre aforisme de l'escriptor, recollit igualment a *Consells, proverbis i insolències*, diu: «Els llibres no supleixen la vida, però la vida tampoc no supleix els llibres». L'escriptor en valencià es va fer valencianista i catalanista llegint els escriptors del País Valencià i del Principat, descobrint l'abast territorial de la llengua i la digníssima qualitat dels seus poetes i narradors. També les bases per al recobriment nacional en llibres com *Concepte doctrinal del valencianisme*,²⁶ de Joaquim Reig, o *El País Valencià*,²⁷ de Felip Mateu i Llopis. Mateu i Llopis, un valencianista conservador d'abans de la guerra, que havia ingressat al cos d'arxivers, bibliotecaris i arqueòlegs, i que als anys trenta va dur la secció de Numismàtica i Medallística al Museu Arqueològic Nacional, a Madrid, i va ser di-

24. Josep GARCIA MESEGUER, *Magdala: Auto sacramental en dos actos y seis cuadros*. Sueca, 1935.

25. Arxiu personal de Fermí Cortés.

26. Joaquim REIG, *Concepte doctrinal del valencianisme*, València, L'Estel, 1932.

27. Felip MATEU I LLOPIS, *El País Valencià*, València, L'Estel, 1933.

rector del Museu Arqueològic i la Biblioteca Provincial de Tarragona, va ser nomenat el 1939 director de la Biblioteca Central, és a dir, de l'antiga Biblioteca de Catalunya, a la qual els franquistes li van canviar el nom, de tan subversiu que resultava ja fins i tot el nom de Catalunya.

Fuster es formà en aquest entorn conservador i catòlic, en el qual, ja després de la guerra, la figura indiscutida era Xavier Casp, participant habitual en els Jocs Florals i altres certàmens literaris de la llengua catalana. Tanmateix, el contacte amb els escriptors republicans i d'esquerres de la preguerra, com el ja esmentat Carles Salvador, i, sobretot, amb els catalans exiliats a Amèrica el farà anar evolucionant cap a posicions cada vegada més liberals i progressistes.²⁸ Al contrari que al Principat, el valencianisme conservador i folklòric no tingué problemes amb el règim, que l'utilitzà políticament. Fins i tot la filla del general Aranda, el militar que ocupà València el 1939, i la filla del mateix general Franco, Carmencita, van ser regines dels Jocs Florals de Lo Rat Penat a la primeria dels anys quaranta.²⁹ Fuster no podia sentir-se identificat amb aquell valencianisme tronat i innocu, quan la modernitat estava en un altre costat, sobretot en la generació de 1927, en el cas de la literatura castellana, però també en la literatura catalana a l'interior i a l'exili. No tardaria a produir-se el trencament amb Xavier Casp, que l'acusaria amargament de preferir els qui cridaven «Visca Macià i mori Cambó!», en al·lusió als exiliats republicans.³⁰ El procés ja estava en marxa i era imparable. El 1950, als trenta-dos anys, Fuster publicava a *La Nostra Revista*, feta a Mèxic, l'article «València en la integració de Catalunya», on ja estava condensat, en essència, el seu ideari polític: la «incompletud» de Catalunya sense el País Valencià i les Illes, la integració dels tres països en una sola nació:

Mentre el problema de València no serà considerat pels catalans estrictes com un problema llur, i com un problema rigorosament nacional —des dels punts de mira econòmic, polític i cultural—, el catalanisme no deixarà d'ésser un moviment fracassat en potència...

Perllongar el desinterès del catalanisme per València equivaldria a convertir en irreparable una desgràcia essencial —i no escric *essencial* per amena afició a l'adjectiu. Si els intents que hi fem els escassos catalanistes valencians no

28. J. Àngel CANO MATEU, «Les relacions literàries i culturals entre Carles Salvador i Joan Fuster: la correspondència inèdita», a Manuel PÉREZ SALDANYA i Rafael ROCA (ed.), *Actes del Dissetè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, València i Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes i Institut d'Estudis Catalans, 2017, p. 249-259.

29. Santi CORTÉS, *València sota el règim franquista (1939-1951): Instrumentalització, repressió i resistència cultural*, Barcelona i València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Institut de Filologia Valenciana, 1995.

30. Joan FUSTER, *Correspondència 9 i 10: Xavier Casp, Miquel Adlert, Santiago Bru i Vidal*, ed. a cura de Josep Ballester, València, Tres i Quatre, 2006 i 2008, 2 v.

troben al Principat més que un ressò platònic, de cortesa simpatia, la reintegració nacional de Catalunya seguirà frustrada, seguirà frustrant-se cada dia. Sense remei.³¹

Els exiliats, i en particular Vicenç Riera Llorca, organitzarien el primer viatge de Fuster a Barcelona, amb el pretext de presentar un petit llibre sobre *La poesia catalana fins a la Renaixença*, publicat a Mèxic el 1954,³² de llegir els seus poemes i de donar alguna xerrada, però amb el propòsit, sobretot, d'establir contactes amb els escriptors i intel·lectuals del Principat, sorpresos per la potència d'aquella nova veu que venia del sud.³³ La resta és ben coneguda, i no la puc resumir en quatre pinzellades. L'efecte positiu que causà tant en els més grans, com Carles Riba, Clementina Arderiu, Josep M. López Picó i Rafael Tasis, com en el més joves, com Albert Manent, Maurici Serrahima, Joan Oliver i Joan Triadú. La relació amb els editors, amb Francesc de Borja Moll a Mallorca i amb Josep Maria de Casacuberta i Josep Maria Cruzet a Barcelona, amb Oriol Folch i Joaquim Maluquer, amb Josep Pla i Jaume Vicens Vives, amb Max Cahner i Josep Maria Castellet; els primers llibres i els primers premis; *Nosaltres, els valencians* i *El País Valenciano*; els Països Catalans; l'evolució ideològica cap a un liberalisme humanista i un marxisme gramscian; la renúncia a l'advocacia, que a penes arribà a exercir; i la professionalització com a escriptor, col·laborant primer en la premsa de València i, quan se li tancaren les portes d'aquesta, en la de Barcelona: en *El Correo Catalán* del lobby dels cotoners, *Tele/eXprés* i, sobretot, *La Vanguardia*; la crítica literària a *Destino* i altres publicacions; els articles a *Serra d'Or*; l'aventura editorial d'A. C.;³⁴ la participació en gairebé tots els jurats de premis literaris; les polèmiques literàries, com la que envoltà *La plaça del Diamant*, que a Pla, que no se l'havia llegida, no li agradava perquè s'havia presentat amb el títol de *Colometa*; el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes; els doctorats *honoris causa*; els Premis Octubre; els atemptats amb bomba que van estar a punt de costar-li la vida el 1978 i el 1981;³⁵ els aplecs a la plaça de bous de València; la incorporació a la

31. Joan FUSTER, «València en la integració de Catalunya», *La Nostra Revista*, núm. 52-53 (abril-maig 1950), p. 136-137.

32. Joan FUSTER, *La poesia catalana fins a la Renaixença*, Mèxic, Edicions Catalanes de Mèxic, 1954.

33. El primer viatge de Joan Fuster a Barcelona es pot seguir a través de la seva correspondència, en particular la intercanviada amb Vicenç Riera Llorca: Joan FUSTER, *Correspondència 15 i 16: Vicenç Riera Llorca*, València, Tres i Quatre, 2021.

34. Sobre aquesta editorial, que pren el nom de les inicials del seu propietari, Armand Carabén, tot i que també s'ha dit que volia dir Aportació Catalana, vegeu el recent estudi de Teresa MUÑOZ LLORET, «A. C., una aventura editorial de Joan Fuster», a Ferran CARBÓ, Antoni FURIÓ i Tobies GRIMALTOS (ed.), *Una posteritat de paper: Simposi Internacional Joan Fuster (Centenari del naixement, 1922-2022)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2022, p. 321-348.

35. Francesc BAYARRI, *Matar Joan Fuster (i altres històries)*, Almàssera, Companyia Austro-hongaresa de Vapors, 2018 (nova edició en 2022).

Universitat de València, la tesi doctoral i la càtedra; la decepció i el silenci autimposat; la mort... «I morir deu ser deixar d'escriure», un altre dels aforismes. Com també aquest altre: «La meva posteritat serà de paper».³⁶

La mort, sempre ben present en l'obra de l'escriptor, que, quan encara ni havia fet els quaranta-dos anys, imagina i descriu de manera vistosa i sarcàstica com seria el seu propi soterrar, en una carta enviada al cantant i músic Raimon, l'1 de febrer de 1964, i que no em resisteixo a reproduir tot i la seva extensió:

He fet ja testament: he deixat escrit tot el que vull que facen amb el meu cadàver abans que entre en estat de putrefacció. Seran (o haurien de ser) cerimònies d'un esteticisme descarat. Allà tindran (tindreu) un cos inànim, amortallat, que començarà a pudir, però que, al capdavall, no deixarà de ser un «residu» de Joan Fuster. Us el mirareu: una cosa rígida, pàl·lida, repugnant. El de les «pompes fúnebres» m'haurà afaitat, però el pèl de la barba continuarà creixent, i les ungles dels dits. Em veureu dins del taüt, i direu «Pobre Fuster!» I jo, que ja no hi seré, sentiré una gran compassió per mi i per vosaltres i per allò que el ministre Malraux deia (ho havia dit abans Montaigne) «la condició humana». Déu Nostre Senyor m'acollirà en el seu si. En el cel, que ja podré «disfrutar» gràcies al progressisme dels Pares Conciliars, menjaré coquetes amb mel i sentiré com els àngels toquen l'arpa (millor que el «Raimon» la guitarra). El soterrar serà sobri i fi. Em portareu al muscle: tu no, perquè ets massa nano; però quatre patriotes decidits ja els trobareu, capaços «d'aguantar» la caixa i el mort. No hi haurà capellans. Al cementiri, uns músics (que pagareu a comptes del meu patrimoni) rascaran els instruments sobre una partitura prèviament escollida: un quartet de Mozart, no recorde ara quin. Després, l'Aracil [Lluís V. Aracil, sociolingüista] dirà unes paraules, l'Alfonsito [Alfons Cucó, historiador i polític] llegirà uns versos, i l'Alpera [Lluís Alpera, poeta, crític i professor universitari] uns altres (realistes). Potser l'únic que plorarà de veres serà el Valerià [Valerià Miralles, polític nacionalista], que és el més polític de tots... Mentre em colgaran —en terra: a la terra anirem—, els del violí tornaran a Mozart. ¿Queda bonic, no? Serà un dia de tardor, a Sueca. El cementiri de Sueca és tranquil, plàcid. Hi ha, a la porta, uns grans eucaliptus remorosos, i a dintre, xiprers i baladres. Sobre les cordes de Mozart cantarà algun ocell providencialment convocat a l'acte. Allà on m'enterrareu, però, no hi ha arbres ni arbusts: ni xiprers, ni baladres. És el cementiri civil. Allà hi ha soterrats quatre suïcides i set o vuit maçons (de l'època en què a Sueca encara hi havia maçons). El sepulturer deixarà caure terrosos i herbes sobre el taüt. Pum, pum, pum! Les paletades de terra faran un soroll impressionant. Damunt del clot tapat, posareu una pedra que dirà: «Ací jau J. F. Va viure com va morir: sense ganes». (O «va morir com va viure»: tant se val). I us n'anireu. La tarda tindrà un color torrat, amable, gloriós. L'aire us portarà les olors acres de l'arròs i del fang. El riu és al costat: passa a quatre passes de les tombes. És el Xúquer, un riu moro i

36. Aforismes recollits al llibre *Consells, proverbis i insolències*, Barcelona, Editorial A. C., 1968.

benèfic, que fa milers d'anys que alimenta a la meua gent. Sortireu del cementiri, taciturns, sense saber què dir-vos. Encendreu un chester. Fallarà la mistera, i algú dirà: «¿Qui té mistos?». A la quarta glopada de fum, haureu començat a contar xistes. «Jo» quedaré allà, sota terra. «Dios mío que solos / se quedan los muertos!», escrivia don Gustavo Adolfo (analfabet!: vull dir Bécquer, i no cap rei de Suècia!!!). M'hi hauré quedat «solo». Com un dels «solos» de flautí que tu tocaves en la Música Nova [banda de música de Xàtiva en la qual tocava Raimon]: seré, per sempre més, un nom que s'oblida. I...³⁷

I bé, el volum de l'obra publicada de Joan Fuster és oceànic. Setanta llibres, quatre mil articles periodístics, centenars de col·laboracions en revistes i altres publicacions, pròlegs a llibres d'altres, escrits a catàlegs de pintors, a discos de cantants...³⁸ i milers de cartes. Només l'obra catalana, de la qual enguany han aparegut els volums quatre i cinc, farà, quan es completi, set volums, de més de mil pàgines cada un.³⁹ I això només el Fuster en català, perquè encara queda tot aquell que no ha estat traduït i que avui només és accessible en les hemeroteques. L'Any Fuster hauria estat una bona ocasió per iniciar-ne la recopilació, la traducció i la publicació, però les autoritats semblen mirar cap a un altre costat, cap a una altra mena de celebracions, més efímeres: unes jornades acadèmiques, un cicle de conferències, alguna taula rodona. Pel que fa a la correspondència, s'han publicat ja dinou volums, els dos últims dels quals contenen les cartes intercanviades amb el pinyol, el nucli dur, d'Edicions 62: Josep M. Castellet, Eulàlia Duran, Teresa Lloret i Francesc Vallverdú.⁴⁰ I encara les traduccions a altres llengües: al gallec, al castellà, a l'anglès, al francès, a l'italià, a l'alemany i al rus.⁴¹ Les traduccions no

37. Carta de Joan Fuster a Raimon, de l'1 de febrer de 1964, publicada a Joan Fuster, *Correspondència 20: Raimon i altres noms de la Nova Cançó*, ed. a cura de Rafael Xambó, València, Tres i Quatre, 2023, p. 43-52.

38. Antoni FURIÓ, «La producció bibliogràfica de Joan Fuster», a Josep IBORRA (ed.), *Home natge a Joan Fuster*, València, Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Consell Valencià de Cultura, 1994, p. 365-379; Josep BALLESTER i Antoni FURIÓ, *Joan Fuster 1922-1992. 10 anys després: Breu antologia i bibliografia sobre l'autor valencià*, Barcelona, Institut de les Lletres Catalanes, 2002.

39. JOAN FUSTER, *Obra completa*, ed. a cura d'Antoni Furió i Josep Palàcios, I: *Poesia, aforismes, diari, vinyetes i dibuixos*, Barcelona, Edicions 62 i Universitat de València, 2002; II-III: *Assaig, 1 i 2*, Barcelona, Edicions 62 i Universitat de València, 2012; IV-V: *Llengua i literatura, 1. Dels orígens a la Renaixença i 2. Època contemporània*, Barcelona, Edicions 62, Universitat de València i Institut Alfons el Magnànim, 2022. Els volums VI i VII, en preparació, es preveu que apareguin l'any 2024.

40. JOAN FUSTER, *Correspondència 18 i 19: L'entorn d'Edicions 62, 1a part (Josep M. Castellet i Francesc Vallverdú), 2a part (Eulàlia Duran i Teresa Lloret)*, ed. a cura de Teresa Muñoz Lloret, València, Tres i Quatre, 2022. Posteriorment, després de la celebració d'aquest col·loqui, ha aparegut un altre volum, el vintè, citat en la nota 37, en el qual es recull la correspondència amb Raimon i altres cantants i músics de la Nova Cançó.

41. De Joan Fuster s'havien traduït ja *Dictionary for the idle*, per Dominic Keown, Sheffield, Sheffield Academic i CEIC Alfons el Vell, 1992 (reeditada el 2006 per Five Leaves Publications, Nottingham); *Dizionario per gli oziosi*, per Donatella Siviero, Nàpols, Tullio Prionti, 1994; *Giudizi finali*,

asseguren necessàriament una bona recepció, però la fan possible. Fuster és un escriptor europeu que interpel·la els europeus, tant com interpel·la els valencians i els catalans.

Em quedo sense temps, però encara em queden dues idees per acabar, exposades ja de manera telegràfica. L'una és la comparació amb Jaume Vicens Vives, l'historiador i referent intel·lectual de successives generacions de polítics i empresaris catalans, mort el 1960 als cinquanta anys. La influència de *Notícia de Catalunya* sobre *Nosaltres, els valencians* és clara i reconeguda, i també el fet que el segon llibre porta el títol que hauria d'haver portat el primer, però que les circumstàncies del moment, 1954, aconsellaren substituir-lo per un altre més inòcu. Vicens Vives s'adreçava sobretot, en aquest i en altres llibres, als capitans de la indústria i la política que dirigirien un dia, quan es produís la transició a la democràcia, els destins del Principat. El seu pensament polític i sobretot la seva idea sobre l'encaix de Catalunya a Espanya, la idea que el Principat havia de ser-ne el motor, la locomotora, però ja no des de la sala de màquines, des de l'economia, sinó també des del comandament, des de la política, ha impregnat el *mainstream*, el corrent principal i majoritari, del catalanisme, de Convergència i Unió al Partit Socialista, de Jordi Pujol i Miquel Roca a Raimon Obiols, Narcís Serra i Pasqual Maragall, fins a ben entrat el segle XXI, fins que ha estat impugnat i substituït per l'independentisme i el Procés. Fuster, en canvi, no podia adreçar-se a la mateixa audiència i el seu llibre anava destinat sobretot als joves universitaris, als intel·lectuals i polítics que, també un dia, haurien de dirigir el país. Dos projectes contemporanis de modernització política i de progrés, però amb una coloració, un abast territorial i uns destinataris diferents.⁴²

I l'altra idea final. En un informe autobiogràfic que Fuster va enviar a Josep Pla perquè aquest redactés l'«Homenot» que li va dedicar, publicat el 1962, l'escriptor conclouia el seu escrit amb aquestes paraules:

Soc un gran treballador —aquesta virtut no vull que me la neguin—, i l'únic que lamento és que la necessitat de guanyar-me la vida a força d'escriure em deixi, ara, tan poc de temps per llegir. Llegir és l'única cosa que m'ha divertit, sempre. I no voldria morir-me sense haver deixat en funcionament i «en forma», al País Valencià, uns quants equips d'intel·lectuals i de no intel·lectuals

per Giuseppe Faggin, Faenza, Mobydick, 2006, i *Dictionnaire à l'usage des oisifs*, per Jean Marie Barberà, Tolosa, Anacharsis, 2014; i el 2022, l'any del centenari, es van traduir *Nacionalismo, liberalismo e outros temas*, per Xesús González Gómez, Santiago de Compostella, Laivento, 2022; *Final judgments*, per Mary Ann Newman, Londres, Fum d'Estampa Press i Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2022, i *Sagitario*, per Maria Rosich, Barcelona, Rayo Verde, 2022. Les traduccions a l'alemany i al rus es troben en preparació.

42. Antoni FURIÓ, «*Nosaltres, els valencians* i *Notícia de Catalunya*, Fuster i Vicens Vives, cara a cara», *Serra d'Or*, núm. 626 (2012), p. 22-25.

capaços de remoure —o almenys d'intentar-ho— aquesta societat en perpètua somnolència digestiva...⁴³

I en una carta escrita aquell mateix any Fuster es mostrava exultant:

Al principi us indicava que hi ha gent jove, esperançadora. Són universitaris que treballen força i fan coses que semblen impossibles en la València del 1962. Mai no ha fet la impressió, mirada de lluny, de tan «catalanitzada», la Universitat de València, com avui. Hi ha mesos del curs escolar que gairebé la meitat dels actes para-acadèmics —conferències, col·loquis— s'hi fan en català, no tant per la tríade de catedràtics nostrats que hi ha, sinó per la pressió d'un petit grup d'alumnes. Aquests nois fan versos, és clar; però fan més coses que versos. Jo hi tinc molta confiança. Però ningú no podria preveure què donaran de si, en el futur.⁴⁴

El futur és ja avui passat, i el 1992, poc abans de morir, en una d'aquelles «converses inacabades» amb Toni Mollà, publicades pòstumament, Fuster es mostrava molt decebut:

Mai no hi havia hagut ací una generació amb tantes possibilitats intel·lectuals... Amb aquesta generació de què et parle, el país podia haver tingut una consistència molt important. ¿Que què collons ha passat perquè tot això no quallàs com alguns esperàvem? Doncs, no ho sé, la veritat. Alguns s'han refugiat en la seua especialitat o en la política —com és el cas de l'Ardit i del Cucó, que són historiadors—, altres, com el Marquès —supose que per necessitat econòmica— han d'escriure de culs en els diaris, i així tot. Si t'ho mires amb distància, era un grup impressionant. Però quan es produeix una cosa com aquesta en una societat concreta, si no hi ha plataformes que aglutinen, la gent es dispersa, cosa que ha passat sempre a València, des de la darrera del segle XVI, o abans. La ciutat de València no alimenta els seus intel·lectuals.⁴⁵

És clar que la història, al contrari del que s'afirmava fa uns anys, no s'ha acabat, i que encara queda espai per a l'esperança, al País Valencià i als Països Catalans. La seva idea bàsica, imprescindible —i de nou, un altre aforisme: «No tingueu més conviccions que les decididament imprescindibles»—, continua ben viva i actual: la idea que, si no és compartit, no hi haurà futur per separat per a ningú, ni tan sols per al Principat, almenys en termes nacionals. Fuster, ja ho he

43. «Informe autobiogràfic de Fuster a Josep Pla», a Joan FUSTER, *Correspondència I: Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu, Villalonga*, ed. a cura de Francesc Pérez Moragón, València, Tres i Quatre, 1997, p. 270-277.

44. Carta de Joan Fuster a Josep Pla, a Joan FUSTER, *Correspondència I*, p. 117-126 (esp. p. 123).

45. Toni MOLLÀ, *Joan Fuster: Converses inacabades*, València, Tàndem, 1992, p. 35-36.

dit, és un escriptor immens, i aquesta és la seva principal condició, però no és estrany que, com fa més de setanta anys, quan iniciava la seva singladura literària, també avui, per als escriptors valencians i catalans en general, escriure, en una llengua o una altra, sigui ja un acte polític.⁴⁶ Ni que la literatura, especialment la bona, la més exigent, acabi portant, d'una manera o altra, a la política. L'obra de Joan Fuster, que el centenari del seu naixement ens invita a descobrir o llegir de nou, serenament i sense prejudicis, n'és una bona prova.

46. Escriure, en una llengua o una altra, és ja un acte polític. Vegeu Antoni FURIÓ, «L'escriptor, fins i tot quan no fa "política", fa política», a *Joan Fuster: història i memòria*, ed. a cura d'Antoni Martí Monterde, Barcelona, Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya, 2023, p. 257-275.